

ORD. PROF. ENVER ZİYA KARAL'IN KONUŞMASI

Sayın Başbakan, Sayın Mevhibe İnönü, Sayın Davetliler,

Sayın Başbakanla, Sayın Afet İnan gibi bendeniz de hatıralar anlatmak isterdim. Ama ne yazık ki, kendileri kadar İnönü'yle temas etmiş değilim.

Birtakım anılarım yok değil, var; fakat söylenecek kadar önemli görmediğim için onları tekrarlamıyacağım; başka yönden İnönü hakkında, şu anda, toparlayabildiğim bilgilerle onu anmağa çalışacağım.

Bir Fransız düşünürü, “zaman kendiliğinden ne iyidir, ne kötüdür” diye bir söz söylemiştir. Gerçekten de böyledir. Zamamı değerlendiren insandır. İnsanın hayatında yaptıklarıdır. Kendi çıkarları üstüne yükselip yurt için, millet için ve hatta bunlar da yetmez, insanlık için yaptıklarıdır.

Bu üç yönlü çalışmadır ki, bir insanı ulusal sınırlar içinde olduğu kadar, ulusal sınırlar dışında da tarihe mâleder ve tarih onu bağrına bastıktan sonra hatırlanmasını emreder. Biz, bugün böyle bir emirle buradayız, yarınki nesiller de, yine böyle bir emirle buldukları yerde İnönü'yü anacaklardır; çünkü o hayatını boş yere geçirmemiştir.

İnönü, 1884 te doğmuştur, 1973 de ölmüştür demek doğru değil, başka bir hayata başlamıştır. Bu doksan yıl tutar, aşağı yukarı. 1906 da Harp Akademisinden çıkıp da üniformayı giydiği günden bu yana, İnönü görev başındadır. Bu görevin çeşitli nitelikleri ve aşamaları vardır. İlk generalliğe kadar yükselen askerî kariyeri vardır. Basamak, basamak bu kariyerin zirvesine yükselmiştir.

Sonra siyasal hayatı gelir. Cumhurbaşkanlığına kadar yükseliyor. Fırtınalı geçen parti liderliği yaşamı da hatırlanacaktır. İktidarda olsun, muhalefette olsun, daima ulus çıkarlarını üstün tutmuştur. Tarih yargısını yapmış, hükmünü vermiş olmasa bile, biz bugün bunu böyle biliyoruz.

Hatâ işlemiş de olabilir. İşlemeyen insan yoktur; ama amacı istikametinde İnönü, hiç bir vakit yurt ülküsünün dışına çıkmak için gayret sarf etmiş ve çıkmış değildir. İnönü'yü aslında İsmet İnönü

yapan ve kendi kuşağındaki diğer insanların çoğundan ayırt ettiren budur. Bu uzun devir de, aşağı yukarı 67 yıl tutuyor, memleket hizmetinde İnönü çeşitli aşamalardan geçtikten sonra elbette anılmağa hak kazanmıştır. Aslında onun anılmağa ihtiyacı yoktur, bizim onu anmağa ihtiyacımız var. Biz onu andıkça belki biraz, yoksun bulunduğumuzu sandığımız gerçek ahlâkı bir dereceye kadar öğrenmiş oluruz.

Benden önce konuşan çok değerli Sayın Başbakan ve Sayın Afet İnan, onun bütün özelliklerine dokundular. Bana söyleyecek fazla bir şey kalmadı.

İnönü askerî üniformasını bıraktıktan, Türkiye'nin kurucularından biri olarak yeni bir göreve, diplomatik kariyerine başladıktan sonra temasta bulunduğu diplomatlar onun hakkında ne düşünmüşlerdi? Bugün kendi düşündüklerimizi söylerken, onların, eskiden neler düşünmüş olduklarını da hatırlamalıyız.

Mudanya ve Lozan Konferanslarında İnönü'nün yabancılar üzerinde bırakmış olduğu etkiye dokunmak istiyorum.

İlk okuyacağım belge henüz yayınlanmış değildir, ne bizde ne de başka bir memlekette. Bu vesika, İstanbul'da işgal kuvvetleri olağanüstü Komutanı General Harrington'dan İngiliz Hariciyesine gönderilen bir mektuptur. Harrington, Mudanya'da İsmet Paşa'yla tanışır. Onu, ölçer, biçer, tartar ve İngiliz Hariciyesine yazdığı vakit de: "Yarın konferansa gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Belki Lord Curzon'a faydası olur diye size karakterini belirtiyorum" der. Siz, dediği Humbold adında Lord Curzon'un özel kâtibidir. Diyor ki: "Sırası gelince, Lord Curzon için faydalı olur, düşüncesiyle İsmet Paşa hakkındaki intibalarımı bildiriyorum. Bana öyle geliyor ki, gelecek barış konferansında Ankara'yı o temsil edecektir." İsmet Paşa henüz başmurahtas seçilmiş değildi, çünkü mektubun tarihi 30 Ekim 1922 dir. Harrington devam ediyor :

"Kendisiyle ilk tanıştığımda beni hiç de etkilemedi. Kısa boyludur. Dikkati çeken bir yanı yoktur. Çok az konuşur, üstelik de bir kusuru, bazı hallerde bir üstünlüğü vardır, sağırdır. Öyle sanıyorum ki 42 yaşlarındadır. Birçok önemli görevlerde bulunmuştur. Komutanlık ve Genel Kurmay Başkanlığı yapmıştır. Yunanlılara karşı yapılan son savaşta da batı orduları komutanı idi. Günlerce bize karşı haşin davrandı. Merhaba ve allahaısmarladık, deyişinin

dışında gülümsediğini hiç göremedik. O bir ayrıntılar ustasıdır. Her satırı dikkatli okur, bir yazının sonuna gelmedikçe hiç bir vakit fikir açıklamaz. Okurken not alır. Yazıyı bitirince bir süre düşünür; sonra da her paragraf üzerindeki düşüncelerini söylemeye başlar. Görüşmelerimiz sırasında daima nazik davrandı. Hiç heyecanlanmadı. Kendisinde herhangi bir böbürlenme işaretini katıyen görmedim. Bir çeşit hukukçu mantığına sahiptir, öyle de hareket etti. Kuşku yoktur ki, iyi bir generaldir. Ordunun kendisine güveni vardır. Yunanlıları bozguna uğratan plânların hazırlanmasında pay sahibidir. Mustafa Kemal'in de çok yakın arkadaşıdır. Şüphe yok ki, bir masada oturup kendisiyle yemek yenecek adam da değil; fakat kendisine saygım olduğunu söylemeliyim. Lord Curzon'la ve Poincare ile görüştüğü vakit her halde boyu uzayacaktır. Görüşme sahnesini tasavvur edemiyorum, fakat eminim ki, tahmin edildiğinden çok daha uzağını görebilen bir insandır”.

Bu, General Harrington'un 1922 deki bir mektubundan aldığım satırlardır. Mektup çok daha uzundur. Ben sadece karakteriyle ilgili olanlarını aldım.

İsmet Paşa'nın Lozan'da bulunduğu sırada, İsviçre'de Amerika'nın elçiliğini yapan, sonra İsmet Paşa'nın dostluğunu kazanan Child adında bir elçi vardı. Hatıratını yazmıştır. Hatıratından İsmet Paşa'yla alâkalı bir kaç satır alıyorum. “İsmet, dış görünüşü itibariyle son derecede sade görünümlüdür. Fakat içi karmaşıktır. Lord Curzon'un nazarında cahildir, kabadır ve önemsizdir. Öyle ki, Lord Curzon, kendisinden bir şeye muvafakat etmesini istediği vakit İsmet duygularına tamamen hakimdir. Evvelce dokuz on defa söylemiş olduğu bir fikri tekrarlamakla yetinir. Bu Lord Curzon'da bir çeşit hiddet fırtınası yaratır ve İsmet'in davranışını hamakatına bağlar. Ben ise inanıyorum ki İsmet'in kafası işlemez gibi görüldüğü vakit dahi, dimağı şayanı hayret bir surette işlemektedir. İsmet, sade görünmenin değerini biliyor. Curzon, bir okul öğretmeni gibi konuşuyor. Ara sıra da konferans masasında hakaret ediyor. İsmet, protestoda bulunmuyor. Ya hayretle bakıyor, yahut da gülümsüyor. Ben eminim ki Lord Curzon'u bu suretle yıpratmaktadır. Ve daha şimdiden Hindistan Kral vekiliyle İsmet arasındaki mücadele İsmet'in lehine gelişmektedir. Özel konuşmalarında İsmet ara sıra sükuta dalar; fakat birden bire başını kaldırır yeni bir konu üzerinde konuşmalara yeni bir mecra verir. Neşesi daima yerindedir ve içten güler. Fakat ben

onun eğlenmediği vakit güldüğünü gördüm. Bazan güldüğü vakit eğlenmediği gibi. Lord Curzon'un İsmet Paşa'dan çekeceği var. Lord Curzon süslü ve güçlü. İngilizcesi İsmet Paşa'nın kulaklarına çarptığı vakit onun yüzünde hiçbir iz bırakmadan sönüp gidecektir". Child'in elçilik heyetinde bulunan, o vakit deniz ateşesi, sonradan Amerika'da yüksek yıldızlı bir rütbeyle Pasifik Donanmasından emekli olan bir amiralle tanıştım. O aynen şunu söyledi. "İsmet Paşa, Lozan'a geldiği vakit henüz konferans açılmamış idi, adı kordiplomatik arasında ve elçiliklerde yayıldı. Hepimiz gülmekten kırıldık, neden mi? Bir kez kısa boylu bir adam diplomat olamazdı, bizim kurallara göre. İkincisi, sağırılık da diplomatlıkla bağdaşmaz. Biz bu açıdan İsmet'i ölçtük; fakat konferans başladığı zaman gördük ki, iş bambaşkadır. Lord Curzon, o vakit Avrupa'nın en muhteşem hatibi idi. İngilizceyi onun kadar iyi konuşan, insanları etki altında bırakan bir diplomat daha görülmuş değildi. Konuştuğu vakit biz hepimiz Amerikalı, İngiliz ürperiyorduk, o edebî ifadenin tesiri altında. Yalnız bir kişi, İsmet önünde bir kâğıt, bir şeyler karalıyor ve Lord Curzon'un bu ses dalgaları onda iz bırakmaksızın uçup gidiyordu. Lord Curzon ilk toplantıdan sonra geldi, dedi ki : 'Bu adam beni deli edecek. Ben ne yapacağım, şimdi.' Çünkü, diplomaside hitabet müthiş bir şeydir ve bu adamın silâhı elinden alınmıştı". Child'in iki üç görüşü daha var. Birincisi İsmet Paşa'nın davasında sır saklamayan bir diplomat oluşu. İkincisi, İsmet Paşa'nın yalan söylemeyişi.

Child'in ifadesi olduğu ve tarihe geçtiği için, bu alkışlarımız onundur. Eğer sağ ise ve bunu öğrenirse çok sevinecektir. Child İsmet Paşa'nın şu sözlerini de tekrarlıyor.

"Biz, bütün maddî ve manevî gücümüzle, bütün varlığımızla istiklâl ve hakimiyetimiz için savaştık. Yunanlıların ve Amerikalıların memleketimizde fesat ve hiyanet tohumları yaymaya alet olmalarını istemiyoruz. Avrupa devletlerinin müdahale ve entrikalarından da kurtulmak istiyoruz"¹.

Vaktinizi alıyorum, ama ben bir daha İsmet Paşa hakkında kolay kolay konuşmak fırsatını bulup bulmayacağımı bilmediğim için müsaade ederseniz yine böyle yabancı belgelerden aldığım bir notu okuyayım. Fakat bu okuyacağım belge bir meydan savaşımı, diplo-

¹ Richard Washburn Child, A Diplomat Looks at Europe s. 95-96

matik bir meydan savaşının bir sahnesini yansıtmaktadır. Şöyle ki, Birinci Lozan Konferansı, bir çok çalışmalardan sonra öyle bir vaziyete gelmiştir ki, kesilmek üzeredir. Son sahne tabii iki taraf için de önemlidir. Aslında, Lozan Konferansı Türkiye için Birinci Cihan Savaşının sonu demektir. Önemi burada. Son sahne, Lord Curzon'un kâtabi Nicolson tarafından tespit edilmiştir. Nicolson memleketine yaptığı hizmetler dolayısıyla sonradan kendisine Lord'luk payesi verilmiştir. Hatıratında Konferansın kesilmesi ve İsmet Paşa ile ilgili sunları anlatmaktadır :

“4 Şubat Pazar. İsmet rahatsız ve canı sıkkın. Oturmakta olduğu koltuğa adeta gömülmüş. Alnı kıpırdıyor, mendilini sık sık dudaklarına götürüyor. Çok rahatsız ve sinirli. Curzon koltuğunda azamete kurulmuş oturuyor. Ben onun arkasında oturuyorum ve not tutuyorum. Bombard (Fransız delegesi) güzel konuşuyor. Garoni (İtalyan delegesi) ise gayet kötü. Sonra Curzon söze başlıyor. Örnek-siz denecek kadar güzel konuşuyor. Sesinin tonu mütemadiyen değişiyor. Hatipliğin bütün vasıtalarını kullanıyor. Tatlılık, ümitsizlik, korkutma, otorite. Bir aralık: “İsmet Paşa, unutma ki mümkün olandan fazlasını kabul ettik. Ve bütün bunları barış uğrunda yaptık. Mr. Bombard'ın da dediği gibi, barış sizin elinizdedir. Eğer şu önümüzdeki bir saat içinde barış yapamaz isek ondan sonra, artık sulh olmayacaktır. Belki de savaş olacaktır, savaş İsmet Paşa! Artık biz bekleyemeyiz. Size yalvarıyorum kabul etmeniz için. Bizzat kendi mektubunuzda varmış olduğunuz neticeye göre, size yapmış olduğumuz tavizatı kabul ediniz, yeterli görünüz ve biliniz ki, artık tavizatın sonuna gelmiş bulunuyoruz, sonuna!” (Burada dramatik şekilde son kelimesi üzerinde Curzon durur).

İsmet Paşa ve Rıza Nur vaziyeti görüşmek için çekildiler. Onlara yolda refakat ettim. Bagajlarla, dosyalarımız götürülmek üzere toplanmıştı. Marangoz nezaretinde dosyalar sandıklara doldurulup çivileniyordu. Üst kata giden geçit gazeteciler tarafından tıkanmıştı. Tıkanıklık arasında ilerledim. İsmet'i Growes'in odasına ilettim ve Marki'nin yanına döndüm. Onun oturma odasındaki atmosfer bunalmı kokuyordu. Kendisi, koltuğa dayanmış, neşeli, mütehakkim fakat yıpranmış görünüyordu. Saat 6.30 da İsmet döndü. Bizim bütün tekliflerimizi kabul ediyor, fakat ekonomik paragrafı reddediyordu. Curzon, Bombard'a mânâlı bir gülümseme ile size demedim mi, diye işaret etti. İsmet, Yunanlıların tazminat meselesinde karşıt bir

istekte bulunmalarına müsaade edilmemesi hususunda direndi. Curzon, bana döndü, Venizelos'a söyle dedi. Aman Allahım galiba sona yetişiyoruz. Bitişik odaya koştum, Venizelos'a telefon ettim. Venizelos kabul ediyor. Toplantıya döndüm. Elektrikli bir hava içinde kendimi buldum. Yunan tazminatını bırakmışlar. Ben de Venizelos'un mesajından bahsetmeksizin Curzon'un arkasındaki sandalyeye külçe gibi çöktüm. Kapitülasyonlar hakkında konuşuyorlar, Marki tarafından mükemmel bir surette desteklenen Bombard ve Garoni İsmet Paşa'yı istekleriyle ve tehditleriyle bombardıman ediyorlar. Her zamanki gibi bu insan için içimde merhamet duyuyorum. Esasında Lord Curzon da merhamet duyuyor; fakat İsmet Paşa kendi veya daha ziyade bizim silâhlarımıza yapışmış, metanetle savunuyor, bir defasında yalnız kendini kaybetti, ayağa kalktı : "Ankara'ya döneceğim ve milletime diyeceğim ki Lord Curzon'un başkanlığındaki konferans savaş istiyor." Hepsi ayağa kalktılar, hayır hayır gidemezsin, diyemezsin. Gergin bir andı. Telefon çalıyor, soruyorum kimdir? İnce bir ses Japon delegasyonu diyor. Sert bir şekilde telefonu kapatıyorum. Toplantı odasına tekrar dönüyorum. Bu esnada Lord Curzon saatine bakıyor ve diyor : "İsmet Paşa, memleketini kurtarmanız için ancak yarım saatiniz var." Bu ultimatodur. İsmet Paşa, mendilini dudaklarına götürüyor, kendisini sandalyeye bırakıyor. Ter içinde kalmış olan alnına, elinin parmaklarıyla vuruyor, çaresizdir, "yapamam yapamam" diye mırıldanıyor. Çok acıklı bir durumdadır. İsmet'i seven Lord Curzon muzdarip oluyor, ona tebessüm ederek ve de şaşkınlığından Fransızca olduğunu sandığım müphem mırıldılarla muhabbet gösteriyor. Şimdi ne yapacağını bilmemek sırası Lord Curzon ve arkadaşlarına gelmiştir. Nihayet : "Pek âlâ, ümit yok", diyor Curzon. "Ümit yok" diye Fransız delegesi tekrarlıyor. Ayağa kalktık, vedalaştık. Curzon ve ötekiler odadan suratları asık, kederli çıktılar. Sandıklar ve gazetecilerle dolu olan koridorda ilerliyoruz. Gazetecilerin arasında Massigli elinde imzaya hazır nihaî barış muahedesi projesiyle duruyor. İsmet, asansörle iniyor, ben de onunla indim. Marki öyle yap demişti. İsmet sükûn ve huzur içinde, oteli sanki hiç de önemli bir şey olmamış gibi terk ediyor. Fransız ve İtalyan delegeleri arkasından ona kapitülasyonlar hakkında yeni bir hal tarzı gönderdiler. İstasyona, ekspresin yarım saat daha bekletilmesi için emir verdim. İsmet'ten bir cevap bekliyoruz. O esnada acele yemek yiyoruz. Saat 9,15 de oteli terk ediyoruz. İsmet'ten haber

yok. İstasyon'da büyük bir kalabalık ve birçok da polis var. Trenden eğilerek, sarkarak bakıyoruz. Belki son dakikada İsmet inadından vazgeçer, görünür veya bir insan yollar diye. Hayır, öyle birşey yok. Bombard telaşla ve soluğu kesilerek trenin merdivenine eliyle vuruyor. İyi değil, iyi değil, diyor. Bir İngilizce ses, "no good, no good" diye tekrarlıyor. Trene kimse hareket işaretini veremiyor, o kadar şaşkınsınız. Nihayet ben tren memuruna "gidiyoruz" dedim.

Koca tren gecenin karanlığında kaymaya başladı".

İşte, o devrin canlı şahitlerinden birisinin adetâ nesir halinde bir manzumesi. Ertesi gün sabah gazetelerinde şöyle bir haber vardı : "Lord Curzon'un ahmaklığından konferans başarısızlığa uğradı." Ve Nicolson anlatıyor : "Koca Lord hüngür, hüngür ağlamaya başladı. Bu cüce adam benim bütün istikbalimi yıktı, dedi".

Lozan Konferansının ikinci devresi başladığı vakit, İsmet Paşa yine Türk heyetinin başındadır ama diğer delegasyonların gerek üyeleri, gerekse birçoklarının başkanları değişmiştir.

Konferansın ikinci devresinde, Sovyet Rusya'nın Vorovsky adındaki delegesi bir suikaste kurban olmuş, öldürülmüştür. Polis müdürü, İsmet Paşa'dan bir görüşme istiyor, geliyor, diyor ki : "İstihbaratımız aracılığıyla size karşı bir suikast tertip edildiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Biz bütün tedbirlerimizi aldık ama bir ricamız var, siz de bize yardım etmelisiniz".

— Ne gibi yardımda bulunabilirim? diye soruyor İsmet Paşa.

— Kolay, arabanızdaki Türk bayrağını kaldırmalısınız.

İsmet Paşa'nın cevabı :

— Türk bayrağı benim arabamdan kalkamaz. Ben burada ölürüm, benim yerime başka bir Türk gelir, bu arabaya biner ve benim vazifemi yapar. Ve Türk bayrağı arabadan kalkmaz.

Öyle sanıyorum ki İsmet Paşa ve onun devrinden, onun kuşağından kalacak ve hepimize kılavuzluk edecek dersler arasında bu son okuduğum söz önemlidir.

Vatanseverlik, vatanseverim demekle olmaz, vatana hizmet ile olur. İsmet Paşa'nın hayatı vatanseverliğin canlı bir örneği olarak kalacaktır.

Teşekkür ederim.

